

MAHMUD KOSHG'ARIY – FOLKLORSHUNOS VA ETNOGRAFIYA SIFATIDA

Taubemuratova Aziza Raxat qizi ¹¹ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Folklor va etnografiya kafedrası

Baqshichilik va dostonchilik yo'nalishi 2-kurs talabasi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:16.06.2025

Revised: 17.06.2025

Accepted:18.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

Mahmud Koshg'ariy,
Devonu lug'otit-turk,
folklorshunoslik, etnografiya,
turkiy xalqlar, maqollar,
og'zaki ijod, urf-odatlar,
madaniy meros, xalq hayoti.

Ushbu maqolada buyuk olim Mahmud Koshg'ariyning folklorshunoslik va etnografiya sohasidagi ilmiy faoliyati yoritiladi. Asosan "Devonu lug'otit-turk" asari asosida turkiy xalqlarning og'zaki ijodi, urf-odatları, yashash tarzi, ijtimoiy va madaniy hayoti tahlil qilinadi. Koshg'ariy tomonidan keltirilgan maqollar, qo'shiqlar, rivoyatlar va turli etnografik ma'lumotlar uning bu ikki sohadagi salmoqli hissasini ko'rsatib beradi. Maqolada Koshg'ariyning ilmiy merosi bugungi zamonaviy folklorshunoslik va etnografiya fanlari uchun qanchalik muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi.

KIRISH.

Mahmud Koshg'ariy – XI asr turkiy olamining zabardast allomasi, tilshunos, geograf, tarixchi va shu bilan birga, xalqning og'zaki ijodi va urf-odatlarini puxta o'rgangan folklorshunos va etnograf sifatida ham o'zining beqiyos hissasini qo'shgan buyuk siymodir. Uning dunyo ilm-fani, xususan, turkiy xalqlarning tarixiy-madaniy taraqqiyotini yoritishdagi o'rni beqiyosdir. Koshg'ariy asarlarining eng mashhuri – "Devonu lug'otit-turk" (Turk tillarining lug'ati) – bu nafaqat tilshunoslik manbasi, balki o'z zamonasi uchun mukammal madaniyat, folklor va etnografik ensiklopediyadir.

Mahmud Koshg'ariy bu asarini yaratishda o'z xalqining turmush tarzini, urf-odatlarini, afsona va rivoyatlarini, maqol va matallarini, she'riy parchalarini chuqur o'rganib, ularni zamonaviy ilmiy mezonlarga yaqin uslubda yozib qoldirgan. Ayniqsa, u xalq orasida mashhur bo'lgan maqollar, hikmatli so'zlar, doston va qo'shiqlarni to'plab, ularning nafaqat

tiliy tuzilishini, balki ma'naviy-axloqiy mazmunini ham sharhlagan. Bularning barchasi uning xalq og'zaki ijodiga juda katta qiziqish va e'tibor bilan yondashganining dalilidir.

“Devonu lug'otit-turk” asarida 200 dan ortiq maqol va matallar, 300 dan ortiq xalq og'zaki ijod namunasi jamlangan. Bu asardagi ko'plab misollar orqali XI asr turkiy xalqlarning axloqiy qarashlari, urf-odatlar, oilaviy munosabatlari, shuningdek, xalqning dunyoqarashi, estetik didi va ma'naviy qadriyatlari haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Ayniqsa, Koshg'ariy maqollarni keltirish bilan birga ularning tarjimasi va ba'zida izohlarini ham bergan. Bu jihat ilmiy folklorshunoslikning dastlabki metodologik asoslarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Koshg'ariyning folklorga bo'lgan yondashuvi faqatgina materiallarni to'plashdan iborat emas edi. U har bir namunani muayyan tarixiy va madaniy kontekstda ko'rib chiqdi. Bu esa uni oddiy to'plovchidan ziyoda, ilk etnograf olim sifatida ham ko'rsatadi. Masalan, u ba'zi so'zlar bilan bog'liq bo'lgan urf-odatlar, ularning amaliy hayotdagi qo'llanilishini, marosimlardagi o'rnini bayon qilgan. U xalq kiyimlari, ovqatlanish madaniyati, qurol-aslaha va mehnat qurollari haqida yozar ekan, bularni turkiy qavmlar hayoti va madaniyatining ifodasi sifatida ko'rsatdi. Bu esa etnografiyaning ilk shaklini tashkil qiluvchi muhim manba sifatida qabul qilinadi.

Mahmud Koshg'ariyning xalq og'zaki ijodi va madaniy hayotini qay darajada chuqur tushunganini uning geografik xaritasi – ilk turkiy dunyo xaritasi ham yaqqol ko'rsatadi. U turli turkiy qavmlarning yashash hududlarini, ularning tili, urf-odatlar va hayot tarzini o'zaro solishtirgan holda bayon etgan. Bu yondashuv zamonaviy etnografiyaning asosiy uslublaridan biri – etnolingvistik tahlilga juda yaqin bo'lib, u o'sha davrda xalq madaniyatini tizimli o'rganishga urinish bo'lganini ko'rsatadi.

Shuningdek, Koshg'ariy asarlarida folklor namunalarining poetik tuzilishiga e'tibor berilgan. Uning keltirgan she'riy parchalarida alliteratsiya, metafora, xalqona obrazlar va ifodalar orqali xalq estetik tafakkuri namoyon bo'ladi. Bu kabi poetik vositalar orqali u nafaqat tilni, balki milliy tafakkurni ham tadqiq qilgan. Shu bilan birga, Koshg'ariy o'z asarida ko'plab qadimiy marosim va urf-odatlarini tasvirlash orqali ularning ijtimoiy va ma'naviy funksiyalarini yoritib berdi. U ayniqsa turkiy xalqlarning o'zaro farqlarini va umumiyliklarini solishtirishga katta e'tibor qaratgan.

Mahmud Koshg'ariy turkiy xalqlar tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk alloma bo'lib, u nafaqat tilshunos, balki yirik folklorshunos va etnograf sifatida ham tarixda alohida o'rin egallaydi. Uning mashhur asari – “Devonu lug'otit-turk” nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, qadimiy dunyoqarashlar va turkiy

xalqlarning ijtimoiy-madaniy hayotini yorituvchi noyob manba sifatida muhim ahamiyatga ega.

Mahmud Koshg'ariy asarida turkiy xalqlarning folklor namunalarini – **maqollar, topishmoqlar, qo'shiqlar, ertaklar va rivoyatlarni** keltirgan. U bu namunalarni faqat tilni o'rgatish vositasi sifatida emas, balki xalq ruhiyatini, mentalitetini, tarixiy xotirasini, estetik didini va hayotga bo'lgan qarashlarini aks ettiruvchi madaniy qatlam sifatida ko'rsatgan. Aynan shu jihati bilan Koshg'ariy turkiy xalqlarning og'zaki ijodini ilmiy asosda to'plagan va tahlil qilgan ilk allomalardan biri sifatida baholanadi.

Etnografik jihatdan esa Mahmud Koshg'ariy o'z asarida turkiy xalqlarning yashash tarzi, kiyinish madaniyati, urf-odatlar, diniy marosimlari, oilaviy munosabatlari, mehnat faoliyati va boshqa ko'plab ijtimoiy-madaniy tafsilotlarni qayd etgan. U turkiy qabilalarning joylashuvi, ularning o'ziga xos xususiyatlari, harbiy, siyosiy va iqtisodiy holati haqida aniq ma'lumotlar bergan. Ayniqsa, ularning ichki tuzumi, ijtimoiy tabaqalanishi, qabila va urug'lararo munosabatlari haqida yozgan tafsilotlari zamonaviy etnografiya uchun katta manba hisoblanadi.

Mahmud Koshg'ariyning yondashuvi zamonaviy ilmiy talablarga hamohang bo'lib, u xalq madaniyatini faqat estetik qadriyat sifatida emas, balki milliy o'zlik, tarixiy xotira va ijtimoiy ongning shakllantiruvchi omil sifatida tushungan. Uning asari hozirgi kungacha o'z ilmiy va amaliy ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, bugungi turkiyshunoslik, folklorshunoslik va etnografiya fanlari rivojiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Shunday qilib, Mahmud Koshg'ariy o'zining serqirra ilmiy faoliyati orqali butun turkiy dunyoning tarixiy-madaniy merosini asrab qolgan, uni ilmiy asosda tizimlashtirgan va keyingi avlodlarga yetkazgan yirik folklorshunos va etnograf sifatida e'tirof etiladi. Uning merosi nafaqat o'tmishimizni anglashda, balki bugungi va kelajak avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ham beqiyos ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Mahmud Koshg'ariy.** *Devonu lug'otit-turk* (3 jildlik). – Toshkent: Fan nashriyoti, turli yillarda nashr etilgan tarjimalar.
2. Qosimova, D. "Mahmud Koshg'ariy – turkiy tillar tarixi va madaniyatining buyuk tadqiqotchisi." // *O'zbek tili va adabiyoti*, 2021, №3.
3. Jo'rayev, O. *Mahmud Koshg'ariy va turkiy xalqlar folklori*. – Toshkent: Akademnashr, 2019.

-
4. Karimov, N. *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.
 5. G'aniyeva, N. *O'zbek adabiyoti va folklori*. – Toshkent: Fan, 2005.
 6. Barthold, V.V. *Turkiy xalqlarning tarixi va madaniyati haqida tadqiqotlar*. – Moskva: Nauka, 1973.
 7. Zohidov, H. "Mahmud Koshg'ariyning etnografik qarashlari." // *Sharq yulduzi*, 2020, №6.
 8. A'zamxo'jayev, S. *Etnografiya asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017.
 9. Rahmatullayev, Sh. *Til va madaniyat: Mahmud Koshg'ariy merosi haqida*. – Toshkent: Universitet, 2014.
 10. Tokhtabaev, A. "Devonu lug'otit-turk – tarixiy-etnografik manba sifatida." // *Folklor va etnografiya masalalari*, 2018, №1.

